

Wettstein Domonkos

Építészek és nyaralók

*A szakmagyakorlás átalakuló formái a Balaton-parton a hatvanas és a nyolcvanas évek között**

A balatoni nyaralóépítés az ötvenes évek végétől új kihívások elé állította a regionális fejlesztésben résztvevő építészeket. Bár a nyaralóépítéset műfaja a század első felében a külföldi és hazai üdülőterületeken egyaránt kialakult, a szakembereknek egyre nagyobb problémát jelentett, hogyan ellenőrizték és koordinálják az egyre növekvő számú építkezéseket, miközben jellemzően ezeket az épületeket még nem képzett építész szakemberek, hanem építőmesterek és helyi kivitelezők építették. Egyszerre volt tehát szükség a megbízók szemléletformálására és a kivitelezők tevékenységének felügyeletére. A tanulmány az építészszakma perspektívája felől közelít a nyaralóépítés kérdéséhez, azoknak az építészeknek a tevékenységét ábrázolja, akik egy-egy épület tervezésén túl regionális szinten is részt vettek a Balaton-fejlesztésben. A vizsgált korszakon belül a regionális szakmagyakorlás több periódusban is átalakult a fejlesztéspolitikai változások következtében. Az átalakulás folyamatában jól kirajzolódik az ötvenes évek végétől a nyolcvanas évek közepéig tartó ív. Kezdetben az építészek szakmai pozíciókból alakíthatták a régiót, később az állami struktúrák átalakulásával fokozatosan kiszorultak a regionális intézményekből és az építészeti tervezésen túl csak a közéleti szerepvállalásaikkal, publikációikkal tudtak a folyamatokra hatást gyakorolni. A nyaralótársadalom, illetve az építési tendenciák részletes elemzése ugyanakkor nem célja a tanulmánynak, ezekkel a kérdésekkel korábbi publikációk már részletesen foglalkoztak.¹

A tópart fejlesztésére sajátos regionális intézményrendszer alakult ki az ötvenes évek végén.² Az intézményi modell rekonstruálásával megállapítható, hogy három intézményi csoport, a Balatoni Intéző Bizottság (BIB), a balatoni főépítészség³ és az állami tervezővállalatok speciális irodái kapcsolatrendszerében formálódott a fejlesztés folyamata. A három intézményi csoportból kialakuló

* A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ Németh 2016; Schleicher 2018; Wettstein 2020; Törő 2021.

² Wettstein 2018a.

³ A főépítészség intézményét 1957-ben először a Balaton-környék rendezéséhez hozták létre, az első főépítész Farkas Tibor volt. A főépítészség feladata elsősorban a Balaton körüli településeken benyújtott építési engedélyek véleményezése volt, emellett az ágazati és tanácsai szervek számára is tanácsadó-véleményező feladatot látott el.

regionális szervezetben az összes érintett szakterület képviseltette magát. A Balaton-térség rendezésére egységes regionális terv készült 1958-ban, ennek végrehajtását az építészek irányították. A terv 1965-ben elnyerte a Nemzetközi Építész Szövetség (UIA) Sir Patrick Abercrombie díját, ami a termőművelet nemzetközi szakmatörténetben betöltött szerepére is rámutat. Az építész szakemberek az épülettervezési feladatokon túl a települési és regionális szintű fejlesztésekben is részt vettek, ami állandó helyszíni jelenlétet követelt meg. A főépítési dokumentumok vizsgálatával a munkatársak szezonális életvitelük is kirajzolódik. A balatoni főépítészség a régióban meghatározott menetrend szerint helyszíni konzultációval segítette a településeket és az építetőköt, hogy egységes koncepció mentén alakuljon a tópart összképe. A hivatalos szerepeken túl azonban az önkéntes építész mozgalmak és szerepvállalások eszközeit is ki kell emelnünk, amelyek révén a szabadidős tevékenységek és a szakmai szerepvállalás közti határvonal elmosódott. Az építészek személyes kötődéseik, szezonális életvitelük részeként bekapcsolódtak a helyi fejlesztésekbe. Az önkéntes és felszabadult kísérletező munka a települési koncepciók vázlataiban és az invenciózus építészeti formákban is tükröződött.

AZ ÉPÍTÉSZET ESZKÖZTÁRA A REGIONÁLIS FEJLESZTÉSBEN – AZ ELEMZÉS MÓDSZERE

Az elemzés a Balaton-part 20. századi építészetét elemző doktori disszertációmra épül, azonban új forrásanyagok feldolgozásával új nézőpontokat ad a regionális építéstörténehez.⁴ Korábban már részletesen feldolgoztam a Balaton-fejlesztés történetét, jelen tanulmányban az építészek pozícióját és a nyaralótársadalommal kialakított kapcsolatrendszer eszköztárát elemzem, több korszakon keresztül. A tanulmány archív források feldolgozásából és az egykori tervezőkkel készített interjúkból építkezik.⁵ A kutatás keretében az örökösök megbízásából rendeztem Farkas Tibor főépítész hagyatékát. Ez, illetve a fejlesztésben részt vevő más építészek személyes hagyatéka plasztikus képet ad a napi szintű ügymenetről és az építetők, engedélyt kérő nyaralókkal folytatott párbeszédéről. A tömeges nyaralóépítkezések minőségének javítására a szabályozásokon túl alternatív eszközök kidolgozására is szükség volt. A korszak építészeti tervpályázatokat szerveztek, mintatervekkel, publikációkkal, kiállításokkal kívánták a nyaralóépítetőköt segíteni. A szemléletformálás hatásmechanizmusának feltárásával lehetőség nyílik az

⁴ Wettstein 2018a.

⁵ A kutatás keretében készített interjúk szereplői: Bajnay Zsolt, BIB főmérnök; Callmeyer Ferenc, építész, a Magyar Építőművészek Szövetsége patronáló mozgalmának tagja; Csorba Zoltán, a Főépítészség munkatársa 1961–1968 között; Farkas Tibor, Balaton környéki főépítész, a Balatonfejlesztési Tárcaközi Bizottság titkára; Polónyi Anikó, Polónyi Károly BIB főmérnök özvegye.

építész szakma és a nyaralótársadalom közti kapcsolatok bemutatására.⁶ A személyes archívumokon túl érdemi forrást jelentett az egykori Balatoni Főépítészség és a BIB siófoki kirendeltségének iratanyaga, amiket a kutatás során sikerült feltárnom és feldolgoznom.⁷ Ez a forrásanyag azonban rendkívül fragmentált, ráadásul az intézmények, ahogy azt az elemzés során látni fogjuk, a hetvenes évek elejére szerepüket veszítették, mivel az építészet regionális szintű kontrollja átalakult.

A tanulmányban az egyes korszakokra vonatkozó modellek megalkotásán keresztül mutatom be azt a folyamatot, amely az építészeti szakmagyakorlás pozícióinak átrendeződését és a társadalmi kapcsolattartás formáinak átalakulását eredményezte. A modellek tárgyalása során először az intézményi háttérrel és az építészek szakmagyakorlásának pozícióját ábrázolom, majd ezzel összefüggésben a korszakot meghatározó regionális keretterveket, amelyek a nyaralóépítkezések számára is értelmezték a régió területhasználatát. Ezt követően térek ki azokra az építészeti eszközökre, amelyekkel a regionális fejlesztésben részt vevő építészek a nyaralótervezést és -építést formálni kívánták az adott korszakban. Mindezekon túl azok a korszakos alkotó személyiségek is megjelennek, akik személyes szerepvállalásukkal meghatározták az építészsakma és a társadalom közti kapcsolattartást. Feladatértelmezésük, szerepvállalásuk mellett életformájukba is betekintést nyerhetünk.

Az egyes korszakok modelljei előtt tisztáznunk kell azt a fogalmi háttérrel, amely az építészeti szakmagyakorlást értelmezi. A fogalmak a közbeszédben is jelen vannak, de jelentésük nem feltétlen tisztázott, és ahogy a korabeli építészeknek is fontos volt a párbeszéd kialakítása és a megfelelő közvetítő fogalmak megtalálása, úgy ennek a tanulmánynak is a célja az eltérő értelmezések, szakterületek közti közvetítés és a fogalmi kapcsolatok kialakítása.⁸ A regionális szintű építészet a Balaton régió esetében több eltérő lépték kapcsolatrendszerét jelentette, amelyet a doktori értekezésemben részletesen elemeztem.⁹ Az építészeti léptékű tervezésen túl, kezdetben a településrendezés és a táji koncepció kialakítása is a tervezés részét képezte. A 20. század második felében ugyanakkor egy szakmatörténeti átrendeződés is kibontakozott, amihez a Balaton régió kísérleti territóriumot biztosított. A tágabb léptékű tervezhetőség ugyanis fokozatosan új szakterületek kialakulását tette szükségessé, így a nemzetközi tendenciákkal párhuzamosan a hazai szakmagyakorlásban is a hatvanas–hetvenes években vált egyre inkább önállóvá a várostervezés és a területrendezés, valamint az ökológiai problémákra megoldást kereső tájrendezés. A több léptékű tervezés elsősorban a fejlesztési kérdésekhez és a közcélú beruházásokhoz keresett egységes keretet.

⁶ A nyaralótársadalom építkezéseihez: Németh 2016.

⁷ BRTKK A siófoki BIB főmérnökség és a főépítészség iratanyaga (iktatlan). A Főépítészség fennmaradt iratanyaga a kutatás keretében került először feldolgozásra Siófokon a Balatoni Regionális Történeti Kutatóintézet és Könyvtárban.

⁸ A nyaralótársadalom építkezéseihez: Törő 2021.

⁹ Wettstein 2018a: 53–57.

Ezek a feladatokon túl azonban egy önálló építészeti probléma is megjelent, az egyre tömegesebb nyaralóépítés koordinációjának a kérdése.

A nyaralóépítés kezdettől fogva sajátos műfajt jelentett, amelynek egyszerű térszervezése ellenére a tömeges építésből és az építészek hiányából adódóan komoly kihívást jelentett a korabeli építésznek.¹⁰ A nyaraló funkcionális szempontból a modernitáshoz kapcsolódó épülettípus, amely az egyre szélesebb rétegek számára hozzáférhető üdülés új életformájára keresett praktikus térformát.¹¹ Maga a nyaraló fogalma elsősorban a hagyományos villaépítészettől való megkülönböztetés révén jelent meg, a hétvégiház szinonimájaként.¹² A városi villákkal egyenértékűen kialakított századfordulós vízparti villák akár az egész éves használatot is lehetővé tették volna – bár a Balatonon jellemzően szintén csak nyaranta teltek meg élettel –, de a 20. század első felében kialakuló nyaralóépítészeti praktikus gazdaságossági megfontolásokból elsősorban a nyári életvitelre adott megoldást. Bár a regionális tervhez kapcsolódóan természetesen készült építési szabályzat, és a településrendezési tervek is egyértelműen kijelölték a magánnyaraló-építésre alkalmas területeket, a magánépítkezések színvonalának emelésére komplexebb eszköztárra és szerepfelfogásra volt szükség.

Epp ezért a regionális szintű építészeti tárgyalásakor nem az egyes nyaralók megtervezésére kell fókuszálnunk, hanem azokra az intézményekre, építészeti pozíciókra és terveszközökre, amelyekkel a nyaralóépítkezések rendkívül heterogén összképét kezelni próbálták.¹³ Hangsúlyozandó, hogy ebben a helyzetben az építészeti tervezettség eltérő fokairól beszélhetünk: az építészeti képzetlen építőmesterek által készített tervektől, a kivitelezők mintakövetésén át az egyedi építészeti megformálásig, amely tevékenységeket a hagyományos szabályozási kereteken túl a Balaton-parton a speciális jogkörökkel felruházott főépítészeti, patronáló építészeti és önkéntesek is formáltak. Emellett a tanulmány fókuszában sajátos műfaj jelent meg: a nyaralótípus-tervek. Ez a tervfajta az egyedi tervezéstől és a mintatervektől is elkülönül. Mintaterveket már a harmincas években is publikáltak, amely tervsorozatokban fiktív Balaton-parti helyszínekre dolgoztak ki különböző elrendezésű nyaralókat.¹⁴ Ezeket a terveket nem egy az egyben építették meg a kivitelezők, hanem nyitott rendszerként adaptálhatták azokat, azaz a mintatervek nem kész megoldást, csak követhető mintákat adtak. Ezzel szemben a típus-tervek már azzal a céllal készültek, hogy változtatás nélkül – vagy csak minimális adaptálással – építsék meg azokat. Ezeknek a terveknek az elterjedéséhez már az iparosított technológiákkal előállított építőanyag-kínálat is hozzájárult, a nyaralótípus-tervek – bár nem alkalmaztak házigyári technológiát – szükségessé tették az egyre fejlettebb építési rendszerek bevonását. A minta- és a típus-tervek közti különbség rámutat a II. világháború előtti és utáni korszakos

¹⁰ Carter (ed.) 1937.

¹¹ A nyaraló fogalmának részletes elemzése: Wettstein 2020.

¹² Kaspar 1967.

¹³ A nyaralóépítkezések problémájáról részletesen: Wettstein 2018b.

¹⁴ Wettstein 2017.

különbségeire. A nyaralóépítkezések tömegessé válásával már nem volt lehetőség a mintatervek adaptív alkalmazására, ezért a típusstervek merevebb eszköztára került előtérbe.

A BALATONI FŐÉPÍTÉSSZÉG MŰKÖDÉSE ÉS A TÍPUSTERVEK MEGJELENÉSE A HATVANAS ÉVEKBEN

A Balaton tervezéstörténetében az első regionális tervet 1957–58-ban készítették el a Városépítési Tervező Vállalat (VÁTERV) munkatársai Farkas Tibor, az ekkor kinevezett Balaton-környéki főépítész irányításával.¹⁵ Egy regionális szintű terv szükségessége már a háború előtt megfogalmazódott, majd a negyvenes–ötvenes években is voltak kísérletek, de ezek mögött nem volt egyértelmű fejlesztéspolitikai szándék. Az 1956-os forradalmat követő konszolidációs program azonban felértékelte az üdülés szerepét, és rávilágított a Balaton-part elégtelen turisztikai infrastruktúrájára. Épp ezért a korabeli építészekre várt egy átfogó fejlesztési terv elkészítése, amely a modernizáció mellett a régió területhasználatát és települési struktúráját is rendezi.¹⁶ A táj összképe alapján megfogalmazott elveket települési, majd építészeti léptékre is lebontották. Az elkészült dokumentum egyszerre volt tehát fejlesztési és rendezési terv, amellyel összhangban regionális építési szabályzatot is kidolgoztak, külön övezeteket definiálva üdülőterületeként és nyaralóövezetként. Ez a regionális keretterv az állampárt centrális berendezkedéséből adódóan felülről lefelé építkező struktúrát követett, amely – szemben a két világháború közötti kezdeményezésekkel – nem a helyi települések és a civil közösségek kezdeményezésére jött létre, hanem egy erős fejlesztéspolitikai szándék koordinálásából fakadt.¹⁷ A korabeli tervezők ugyanakkor megpróbálták a helyi társadalmi és környezeti adottságokat is figyelembe venni, és a fejlesztési szándékokat a lokális tényezőkhez igazítani.¹⁸ Ez a szemléletmód a helyszíni művezetésben és tervezői koordinációban jelent meg, amely során aktív kapcsolat alakult ki a településekkel és a helyi szereplőkkel. Mivel a negyvenes évek végén az egyébként addig erős civil nyaralótársadalom szervezeteit, fürdőegyesületeit feloszlatták, nem jöhetett létre intézményesült párbeszéd a korábbi korszakokban a tóparton kialakult közösségekkel, ugyanakkor az új építetteknek – ahogy azt később látni fogjuk – a főépítésszég munkájában részt vevő építészek igyekeztek megfelelő tanácsadási környezetet biztosítani.

A regionális tervezéssel egyidőben a helyi intézményi struktúra is átalakult.¹⁹ Létrehozták a Balaton-környék főépítésze pozíciót és a főépítésszég intézményét a már említett Farkas Tibor vezetésével, akinek feladata a regionális terv és

¹⁵ A regionális tervről és a hatvanas évek balatoni építészetéről részletesen: Wettstein 2016.

¹⁶ LTK 0491/k; DKT/OTTT/BTI/-0491 (II).

¹⁷ A két világháború közti balatoni regionális törekvésekről: Wettstein 2017.

¹⁸ Farkas–Polónyi–Bérczes 1957.

¹⁹ A regionális intézményekről részletesebben: Wettstein 2016.

szabályozás betartatása, valamint az építkezések ellenőrzése volt, továbbá elsősorban az ő hatókörébe tartozott a magánépítkezések felügyelete.²⁰ A fejlesztések összehangolása az újraelakított BIB feladata volt, ez a szervezet a vállalati és tanácsai beruházásokkal foglalkozott, a nyaralóépítkezésekkel azonban már nem.²¹ Az átfogó regionális terv készítésével párhuzamosan az építések elkezdtek a nyaralótervezés koordinálásával is foglalkozni. Ennek egyik fontos lépése a nyaralóépületek számára beépíthető övezetek kijelölése és a területek megfelelő infrastruktúrával való ellátása volt. Ez utóbbi azonban még hosszú évekig problémát okozott a tóparton, főleg az új parcellázások esetén késett a csatornahálózat kiépítése. A VÁTERV mint tervezővállalat, a főépítészség mint felügyelő és a BIB mint fejlesztő szerv mellett egy sajátos önkéntes szerveződés is elindult a tóparti építészet támogatására. A Magyar Építőművészek Szövetsége (MÉSz) patronáló építészhálózatot szervezett, amelynek tagjai egy-egy településen vállalták a tanácsadást.²² A résztvevő építészek közt a korszak kiemelkedő szakembereit találjuk meg, akiket személyes kötődéseik is a feladat vállalására sarkalltak. Egyesek már a háború előtt is részt vettek a Balaton-fejlesztésben, de a háború után színre lépő fiatalabb generáció tagjai is képviseltették magukat.²³ A mozgalom egyik célja a településfejlesztési kérdések megválaszolása volt. Jellemzően a patronáló építészek készítették el azokat a településfejlesztési vázlatokat, amelyek később a rendezési tervek alapját adták. Ebből adódóan elsősorban a helyi tanácsai szervekkel és az ágazati beruházókkal álltak kapcsolatban, de a magánépítetőknek is adtak tanácsokat. Tevékenységük nem dokumentált részletesen, és a mozgalom jellemzően csak a fejlesztés első éveiben volt aktív. Egyes visszaemlékezések alapján hatékonysága az egyéni ambíciótól, az adott karaktertől és annak beágyazottságától függött, tevékenységét nem szabályozták egységes irányelvek.

A Balaton-környéki Regionális Tervművelet eredményei és a kihívások, amelyekkel szembesültek, már az első évektől kezdve folyamatosan megjelentek mind a szaksajtóban, mind a napilapokban. Bár elsősorban a középítkezésekre irányult

²⁰ Farkas–Csorba 1963.

²¹ A központi fejlesztésekhez: Wettstein 2016.

²² A tanácsadó építészeket külön igazolvánnyal látta el a MÉSz, amelybe rögzítették: „N. építészmérnök, a Magyar Építőművészek Szövetsége által N. településre kijelölt építésztanácsadó”. BRTKK A síófoki BIB Kirendeltség iratai. Kisléghy Nagy István jelentése a MÉSz balatoni munkabizottsága 1957. június 17-én tartott üléséről; a MÉSz levele Polónyi Károlynak.

²³ A tanácsadó mozgalomban az alábbi építészek vettek részt az egyes településeken: Csillag József (Keszthely), Gáll Pongrác (Boglár-Szabadságtelep), Dióshegy Ernő (Fonyód), Tóth Kálmán, Svaszits Géza, Virágh Pál (Rendes) és Krassói Virgil (Széplak), Nemes Árpád (Tihany), Kiss Tibor (Győrök), Császár Ildikó (Szemes), Farkasdy Zoltán (Arács), Callmeyer Ferenc (Badacsony), Pintér Béla (Zamárdi), Mináry Olga (Kővágóörs-Révfülp), Dragonits Tamás (Berény), Kotsis Lajos (Boglár), Wossola György (Almádi), Vákár Tibor (Káptalanfüred), Erdős László (Fonyód), Wagner László (Tihany), Scultéty János (Csopak), Biczó Tamás (Boglár), Tillai Ernő (Máriafürdő), Klie Zoltán (Szárszó), Sebők Imre (Aliga), Borostyánkői László (Világos), Bánóczi Ferenc (Szabadi), Kéri Gyula (Füred), Preisch Gábor (Szigliget), Vidos Zoltán (Boglár), Gotthard Zsigmond (Kővágóörs-Révfülp), Kismarty Lechner Kamill (Zamárdi), Metzner Lajos (Fenyves). BRTKK A síófoki BIB Kirendeltség iratai. Részletesen feldolgozva: Wettstein 2018a: 56.

a figyelem, a nyaralóépítés problémáját is hamar tematizálni kezdték. A megfogalmazott nehézségek azonosak voltak azokkal, amelyeket már a két világháború között is tapasztalt a szakma. Továbbra is problémát jelentett, hogy az épületek jelentős részét nem képzett építészek tervezték, a nyaralóépítkezések számának növekedésével egyre nagyobb volt a száma azoknak az épületeknek, amelyek saját kezű, házilagos építésmóddal készültek, és ez egyes esetekben az épületek állékonyságát is veszélyeztette. A 20. század első felében már kialakult az egyszerű nyaralóépület műfaja, amely a háborút követően még tovább egyszerűsödött. Egyre kisebb telkeken, egyre egyszerűbb térszervezésű épületek készültek. „Inkább meghúzódni kíván a házban, mint benne élni, idejét a szabadban tölti, legfeljebb a tető védelmében”²⁴ – fogalmaztak a korabeli építészek, és elsősorban a kertkapcsolat jelentőségét hangsúlyozták. Az új felfogáshoz azonban nem álltak rendelkezésre irányadó minták, előképek, amelyek az építetőket vagy a tervet készítő építőmestereket orientálhatták volna. Az építésmódok és felfogások különbözőségéből adódóan pedig rendkívül heterogén településkép alakult ki az üdülőterületeken.²⁵ Erős helyi karakterek helyett általános üdülőterületi jelleg mentén formálódott a vízpart. Épp ezért a főépítészség kettős feladat előtt állt: egyrészt ki kellett dolgoznia az építkezéseknek keretet adó balatoni építési szabályzatot, másrészt a szabályzaton túl megfelelő típusterveket is kellett alkotnia, amelyekkel a tervezést és a kivitelezést is egyszerűsíteni lehetett.

A nyaralót építetőknél az elsődleges iránymutatást az építési szabályzat adta: a Balatoni Építésügyi Szabályzatot 1959-ben készítették el a regionális tervművelethez kapcsolódóan.²⁶ A regionális szintű koncepció és hatókör összetett közigazgatási helyzetét mutatja, hogy azokat először a Veszprém és a Somogy Megyei Tanács végrehajtó bizottságai együttes ülésén kellett megtárgyalni, majd a két megye külön tanácsülésen fogadta el, hogy azután még ugyanazon év októberében országos szinten is jóváhagyják.²⁷ A szabályzatban a beépítési módok alapján különböző övezetekbe osztották az üdülőterületeket, ezzel elkülönítve az eltérő léptékű épülettípusokat. Külön helyszínen kaptak helyett a nagyüdülők, a kisebb nyaralóházak, illetve a helytakarékosabb és kollektív üdülést propagáló sorházak telepek.²⁸ Ez utóbbiakra Almádiban az OTP segítségével kísérleti telepet is létrehoztak, és további telepek helyszíneit is kijelölték a regionális tervben, de végül ezek a finanszírozási problémák miatt nem valósultak meg nagyobb számban. Később, a hatvanas évek végétől már a kollektív formában épített társasüdülők adtak választ a sűrűbb, „helytakarékosabb” beépítésre mutató igény kihívására.

²⁴ Bérczes–Farkas–Kisléghy Nagy–Polónyi 1960: 25.

²⁵ B. J. 1963.

²⁶ A Somogy Megyei Tanács 2/1959. (IX.25.) számú rendelete. A Balatonkörnyék építésügyi rendjéről: Farkas–Csorba 1963: 58–59.

²⁷ Farkas Tibor: Főépítési beszámoló, 1959. Kézirat, Farkas Tibor hagyatéka.

²⁸ Az Országos Építésügyi Szabályzat (OÉSz) csak 1961-ben készült el (lásd a közzétételéről szóló 5/1961. [III. 19.] ÉVM rendeletet), az üdülőterület fogalmához az V–VIII. építési övezet tartozott.

A szabályozás azonban önmagában nem volt elégséges, a főépítészség nagy hangsúlyt helyezett a szemléletformálásra is. A feszes heti menetrend során Farkas Tibor és munkatársai folyamatosan járták a településeket és előre meghirdetett fogadóórákat tartottak. A főépítész leírása alapján:

„Hétfőnként a Múzeum utcában a BIB fejlesztések és a központi beruházások problémáinak műszaki tárgyalása zajlott, majd a budapesti ügyfelek félfogadására és a tervtanácsba irányított tervek zsűrizésére került sor. Kedden és szombaton a VÁ-TERV-beli székhelyükön az ügyek véleményezését, a rendezési tervek zsűrizését és pesti ügyintézt végezték. Ezt követően utaztak le a régióba, ahol szerdán a déli parti, csütörtökön az északi parti járáások ügyeit tekintették át. Mindenütt rendelkezésre álltak a rendezési tervek, melyekkel minden ügydarab telekpontosságig egyeztetést nyert. Pénteken a megyei vagy budapesti további ügyek intézése zajlott.”²⁹

A visszaemlékezések alapján ezek az ülések nemcsak az építetőknek, de a helyi tanácsok ügyintézőinek a látásmódját is formálták.

A nagyszámú engedélykérelem miatt a hivatalok folyamatosan túlterheltek voltak. Az iktatókönyvek vizsgálata alapján megállapítható, hogy a főépítészségen véleményezett ügyek száma éves szinten 3000-3500 között mozgott. Átlagosan a beadott tervek 25–30%-a szorult felülvizsgálatra, áttervezésre. Mivel a legtöbb tervet ekkor még nem képzett építészek készítették, a hatóságok megpróbálták a patronáló építészeket is bevonni a tervek átdolgozásába. A nyolc napos elbírálási idő azonban nehezen tartható keretek közé szorította az érdemi segítséget, ráadásul a mozgalom csak az első években működött hatékonyan, az önkéntes szerveződés hosszútávon nem bizonyult fenntarthatónak.³⁰ A hatvanas évek közepén Farkas Tibor már a napi sajtóban is kritikát fogalmazott meg a túlterhelt engedélyeztetési rendszerrel kapcsolatban. „Tanácstalan a tanács” – mondta, majd így folytatta: „Nem jut idejük arra, hogy az építetőkkel foglalkozzanak, megmagyarázzák a hibákat és tanácsaikkal kedvet ébresszenek a jóhoz, az újhoz.”³¹ A személyes kapcsolattartás intenzitását jelzi, hogy a személyes konzultációkon hetente 120–160 fő jelent meg a településeken. Az építkezések gyenge színvonalát és a szabályok betartásának hiányát mutatja, hogy 40 településen hetente 100 engedélyt kellett a főépítészségnek utólag felülvizsgálnia, ebből átlagosan 65 esetben indítottak szabálysértési eljárást.³² Éves szinten 250 esetben kellett bontási határozatot hozni.³³

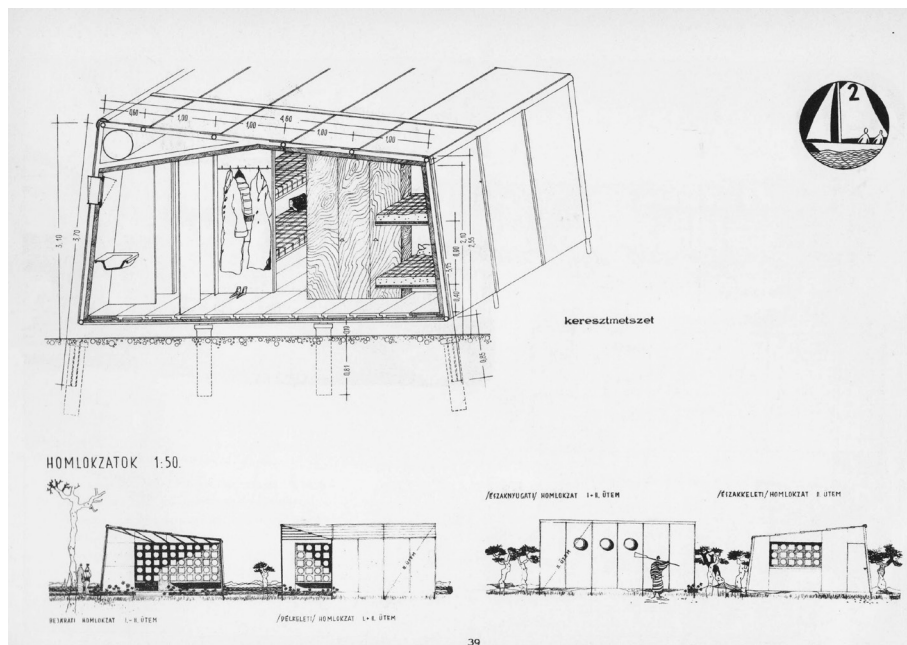
²⁹ Farkas–Balla–Bottyán–Szappanos–Csorba 1967: 47–48.

³⁰ Callmeyer Ferenc (Badacsony patronáló építész) és Dragonits Tamás (Balatonberény patronáló építész) visszaemlékezései alapján. Interjú Callmeyer Ferencsel, illetve Mészáros Ábel beszélgetése Dragonits Tamással.

³¹ Z. L. 1964.

³² BRTKK, ÉM Balatoni Területi Főépítészség siófoki iratanyaga.

³³ BRTKK, ÉM Balatoni Területi Főépítészség siófoki iratanyaga. Bontási határozatok 1961, 1962, 1963, 1964. Zamárdi, Földvár, Szárszó, Szemes, Lelle.

1. kép. Vadász Mihály nyaraló pályaterve

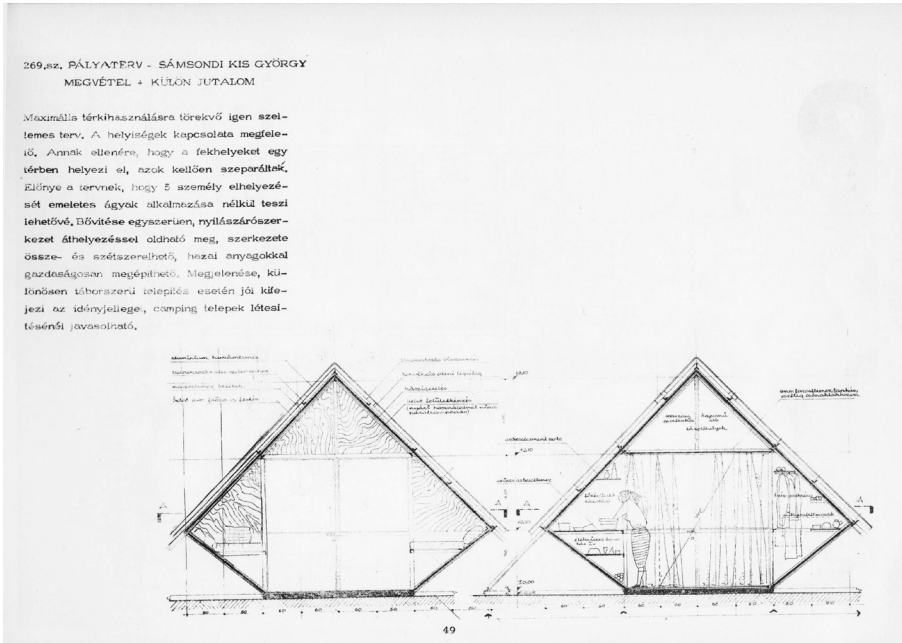
Forrás: Bánszky–Egressy (szerk.) 1962: 39.

A títustervek kidolgozásához az első lépést egy ötletpályázat adta, amelyet 1960-ban írt ki az Építésügyi Minisztérium.³⁴ A pályázati forma lehetőséget adott a nyaraló műfajának tisztázására is. Az elsődleges szempont az egyszerű, kisléptékű téralakítás és a könnyű kivitelezés volt. A pályázat a Balatonnál építkezőknek megfelelő színvonalú tervek kívánt biztosítani, de ezen túlmenően az építőipari szerkezeti kínálatot is fejleszteni szerette volna. A Belkereskedelmi Minisztérium ugyanis előregyártható épületeket, épületelemeket kívánt árusítani, amellyel felgyorsíthatóvá vált volna az építkezés, és leegyszerűsödhetett volna az engedélyeztetés.³⁵ Az egységes műfaji keret meghatározása ellenére nagyon sokféle, eltérő karakterű pályamű érkezett be mind a formai kialakítás, mind a térszervezés és az építéstechnológia tekintetében.³⁶ A tervpályázat a nyaralók tipizálásának kialakítására tett első kísérlet volt, és a későbbiek fényében fontos azt is hangsúlyozni, hogy ezek a tervek kifejezetten a Balaton-partra készültek. Bár a tervtípusokhoz nem készült további, az értékesítéshez és szerkezeti előregyártáshoz szükséges dokumentáció, de széles körben propagálták és publikálták azokat. A minisztérium készített egy ismeretterjesztő kiadványt, amelyben a tervek látványos és közérthető grafikai bemutatása mellett az építésügyi szabályokat és

³⁴ Callmeyer 1960: 23.

³⁵ Callmeyer 1960: 23.

³⁶ A tervpályázathoz kapcsolódó MÉSz-jegyzőkönyveket feldolgozta: Simon 2016: 12–37.

2. kép. Sámsondi Kis György nyaraló pályaterve

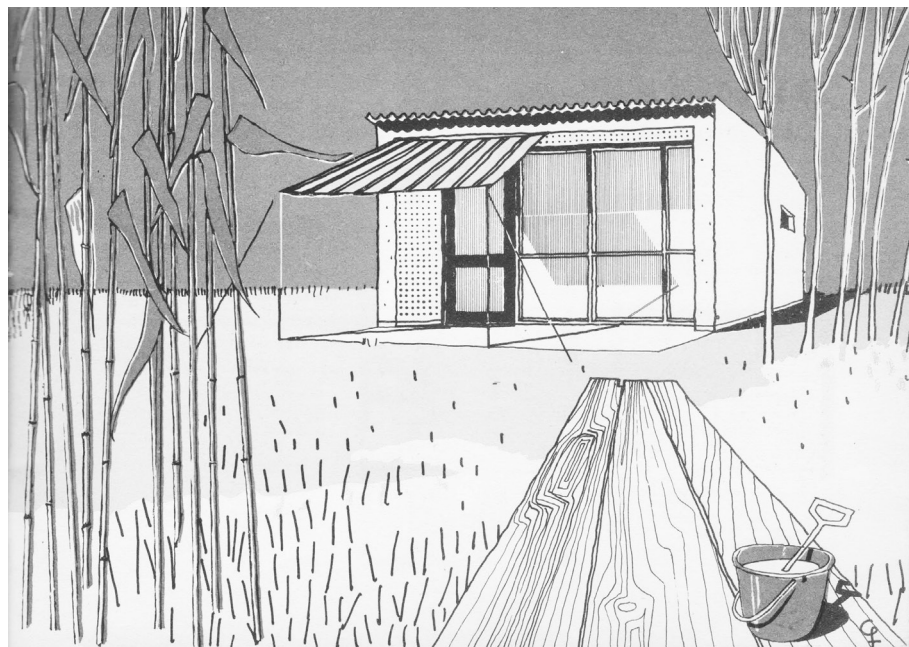
Forrás: Bánszky–Egressy (szerk.) 1962: 49.

a kertalakítás szempontjait is részletesen elmagyarázták.³⁷ Ezen túl pedig felmerült egy vándorkiállítás gondolata is a Balaton körül, ahol a tervanyagot a településeken bemutatták volna a nyaralóknak, ez azonban végül nem valósult meg. Mindezek azt jelzik, hogy a szakmai diskurzuson túl a regionális szinten tevékenykedő építészeknek a közérthető prezentáció és az ismeretterjesztés is fontos volt, ennek eszközeit pedig a grafikai ábrázolásban és a könyv, illetve kiállítás formátumában találták meg.

A nyaralók tipizálásának kérdése a későbbiekben is napirenden maradt, 1965-ben újabb, immáron szervezettebb pályázatot írtak ki. Ennek háttérben most már a Típustervező Intézet állt, amely kifejezetten az építészeti tipizálás kérdésével foglalkozott az országban.³⁸ A nyaralóépítészet típustervezését Callmeyer Ferenc koordinálta, aki korábban már építész tervezőként aktívan részt vett a Balaton-fejlesztésben. Patronáló építészként Badacsonyi települési koncepcióját készítette el, ő tervezte több más épület mellett a Tátika éttermet is. Többszintű tapasztalatokkal rendelkezett tehát a régió építészetéről, az általa megfogalmazott nyaralóépítészeti tervpályázat kiírása ugyanakkor jól mutatja az időközben megváltozó igényeket az üdülőhelyekkel kapcsolatban. A felhívás ugyanis már nem

³⁷ A nyaralóterveket bemutató kiadvány: Bánszky–Egressy (szerk.) 1962.

³⁸ Callmeyer 1965.

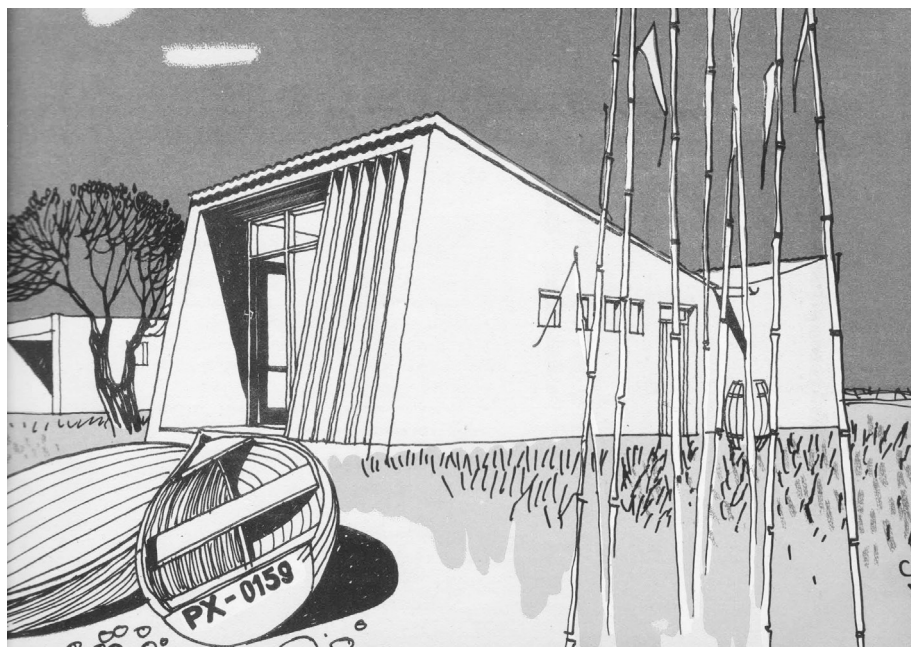
3. kép. Hofer Miklós *Avas* típusú 40 m²-es nyaralóterve

Forrás: ÉM Típustervező Intézet 1965: 8.

csak a Balaton-partra szorítkozott, hanem általánosan – tájegységtől függetlenül – a nyaraló korabeli műfaját kívánta definiálni, ráadásul három különböző méretkategóriában. A pályázat alapján elkészült, az Építésügyi Minisztérium finanszírozásában kidolgozott „Hétféle házak, nyaralók” tervsorozatot három kötetben publikálták 20–30 m², 31–45 m² és 50–80 m² közötti kategóriákban.³⁹ A kis, A6-os méretű katalógusok grafikai kidolgozása az előző kiadványhoz hasonlított, közérthető, játékos formában mutatták be az épületeket, hogy ne csak a szakmabeliekhez, hanem a társadalom egészéhez is könnyebben eljusson. Az egyes típusokat különböző nevekkkel látták el, amelyek széleskörben elterjedtek és mai napig ismertek.⁴⁰ Ezek között a nevek között ismert balatoni helynevek (Tátika, Gödrös, Zánka) mellett, a növényvilágból ismert nevek (Repkény, Páfrány, Kökény), csillagképek (Göncöl, Androméda) és az ország más üdülőtérületeiről származó elnevezések is megjelentek (Visegrád, Avas, Dömös, Búbánatvölgy, Bikavér), ami azt is mutatja, hogy a katalógus – a pályázat kiírásának megfelelően – már nem csak regionálisan a Balaton-parton, hanem országosan kívánta kezelni a nyaralóépítészet kérdését. Mindez a helyi jelleg feloldódásához vezetett, hiszen a különböző nyaralókat nemcsak az adott helyi karakterhez

³⁹ ÉM Típustervező Intézet 1965.

⁴⁰ ÉM Típustervező Intézet 1965.

4. kép. *Dul Dezső Fagyöngy* típusú 44 m²-es nyaralóterve

Forrás: ÉM Típustervező Intézet 1965: 10.

igazodva választották ki.⁴¹ Jól illusztrálják ezt a lábakon álló ártéri típusok, amelyek a Balaton környékén is elterjedtek, pedig ezeken a helyeken nem kellett árvízre számítani, ugyanakkor az emeletes kialakítás megfelelő kilátást adhatott, és a ház alatt autóparkolásra vagy asztaliteniszezésre is volt lehetőség. Ez a sokféleség (a tipizálási szándékok ellenére) nem segítette elő az egységes településképp kialakulását. A rendkívül eltérő karakterű épületek, bár egyesével megfelelő színvonalú építészeti kialakítással rendelkeztek, egymás mellé kerülve továbbra is zavaros összeképet hoztak létre. Épp ezért a nyaralóépületeknél a típustervezés értékelése ambivalens. 1968-ig a hatóságok 4000 típusterv felhasználási jogát adták el az építetőknek, és bár a házilagós építkezési módokat és a színvonalatlan tervekkel többé-kevésbé sikerült kiváltani velük, de az összkép szándékolt alakításához hiányzott a megfelelő koordináció.

A tóparti regionális intézményekben tevékenykedő építészek visszaemlékezéseit feldolgozva sajátos életforma rajzolódik ki.⁴² A hét jelentős részét a tóparton töltötték, ahol feszes menetrend szerint járták a településeket, és egyeztettek a helyi tanácsok műszaki felelőseivel az építési engedélyeztetésről. A szabadidős

⁴¹ Az Esztergom melletti Búbánatvölgyben például a Csopak típust is alkalmazták a rendezési tervben, miközben az ártéri Tulipán tervéből több is megépült a tóparton. Farkas–Balla–Botytyán–Szappanos–Csorba 1967: 15.

⁴² Lásd a kutatás keretében készített interjúkat (5. lábjegyzet).

életforma és a szakmagyakorlás közti határ mindazonáltal elmosódott. Polónyi Károly, aki a BIB déli parti kirendeltségét vezette Siófokon, önéletrajzában részletesen leírja a szakmagyakorlás körülményeit.⁴³ Az első években egy vitorláshajón lakott és a klubházban volt a rajzasztala, amit a klub ülészése idején odébb kellett támasztania. A nomád tóparti életforma hatása az általa tervezett balatoni épületek egyszerű, praktikus karakterében is felismerhető. A korszak szűkös gazdasági körülményei közt a Balatonon tevékenykedő építészeknek a fesztelen tóparti környezet és a szezonális használat a kísérletezés lehetőségét adta. Különösen az apró nyaralóházaknál figyelhetjük meg ezt a praktikus, közvetlen formálást. Farkas Tibor hagyatékának feldolgozása során előkerült a főépítész határidőnaplója, amelyben részletes napi szintű beosztást vezetett a helyszíni művezetésekről és a települési egyeztetésekről. Ez megerősíti visszaemlékezésének ama részét is, amelyben kiemeli a helyszíni művezetés és koordináció fontosságát. Munkatársa, Csorba Zoltán a vele készített interjúban Farkas Tibor rendkívül hatékony kommunikációját emelte ki: véleménye szerint a főépítész nemcsak az építészekkel tudta megértetni magát, de igen sokféle emberrel, az országos politikusoktól, a tanácsi ügyintézőkön át az építeni szándékozó nyaralókig.⁴⁴ Az 1960-as években így rendkívül közvetlen kapcsolat alakult ki a regionális szinten tevékenykedő építészek és az építkezésekben érintett szereplők között, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy nemzetközi szinten is elismert fejlesztés valósulhatott meg.

A REGIONÁLIS SZINTŰ KAPCSOLATRENDSZER FELBOMLÁSA A HETVENES ÉVEKBEN

A hetvenes években új fejlesztési modell rajzolódott ki, amely az építészek és a nyaralók közti kapcsolatokat is átalakította. 1968-ban bevezették az új gazdasági mechanizmust, és ez a Balaton-fejlesztésre is hatással volt. Bár a korábban kormányhatározattal elfogadott regionális terv továbbra is érvényben volt, a főépítészséget megszüntették, ezáltal nem volt olyan szerv, amely a tervben foglalt szándékokat és szabályokat érvényre juttatta volna.⁴⁵ A kontroll hiánya elsősorban a magánépítkezések terén mutatkozott meg, a középítkezések koordinálására ugyanis a kormányzat az új gazdasági mechanizmus rendszerébe illeszkedően meghirdette a Balatoni Központi Fejlesztési Programot.⁴⁶ Ennek kidolgozója és irányítója a korábbi főépítész, Farkas Tibor lett, de hatásköre csak a célterületekre, a településközpontokra és a vízpartokra szorítkozott, a nyaralóövezetek szabályainak betartatása a helyi tanácsokra maradt. A szétforgácsoló hatáskörök között egyre inkább fellazult a korábbi hosszútávú tervszeme, és a táj védelme helyett a helyi érdekek, személyes kapcsolatrendszerek kerültek előtérbe. Újabb és

⁴³ Polónyi 2000: 26–27.

⁴⁴ Interjú Csorba Zoltánnal.

⁴⁵ A regionális tervet a 1023/1963. (IX. 21.) Kormányhatározattal fogadták el.

⁴⁶ LTK 0491/k 0491/k; DKT/OTTT/BTI/-0491 (III).

újabb területeken indultak meg a parcellázások, sokszor infrastrukturális előkészítés nélkül. A korábban védett külterületeket is egyre nagyobb mértékben vonták belterületbe és építési övezeteket jelöltek ki rajtuk. Tiltakozásul a tervezme figyelmen kívül hagyása miatt Farkas Tibor a hetvenes évek elején lemondott a még meglévő balatoni pozícióiról. Főépítési tevékenysége során épp azokat az elveket képviselte, amelyeknek az erózióját a hivatal 1969. évi megszűnését követően végig kellett néznie. Elvű hozzáállását a további pozícióiról lemondását bejelentő 1972. évi levelében is kifejti:

„Az építési rendben a törvényesség volt a maradéktalanul képviselt irányvonalam. Köztudatba ment, hogy mit szabad mit nem. Visszaszorult a korábbi elvtelen és helyenként korrupt szellemű engedélyezési gyakorlat. A tanácsoknál egy új generáció nevelődött, egyesek közülük más térségek főépítészei.”⁴⁷

Egyre nagyobb problémát okozott a régió nyári telítettsége, a tervezett keretszámok fokozatos meghaladása.⁴⁸ Az 1958-as Balaton-környék Regionális Tervében foglalt távlati népességszám eredetileg 591 000 fő volt, az 1969-es Balatoni Központi Fejlesztési Program ezt a számot már 655–677 000 fős távlati maximumra emelte fel, érzékelve az időközben meginduló építési tendenciákat.⁴⁹ A népességszám emelkedését mutatja, hogy 1973-ban már az összlakossággal együtt 640–650 000 fős nyári csúcst mértek, ami jóval meghaladta a regionális terv célkitűzését.⁵⁰ A legnagyobb gondot azonban az infrastrukturális ellátottság hiánya jelentette, hiszen a tópart ekkoriban legfeljebb 400 000 ember ellátására volt képes. Ez a feszültség látványos torzulásokat okozott a vízparti létesítmények használatában és a nyaralótelepek kiépítésében. A nyaralóépítészetben továbbra is problémát jelentett a saját kezű építés jelensége. Az időközben megváltozó életformákhoz és nyaralóépítési igényekhez igazodva 1968-ban a Típustervező Intézetben Callmeyer Ferenc újabb típustervsorozat kidolgozását kezdeményezte, amely kiegészítette az előző háromkötetes kiadványt.⁵¹ Callmeyer nyaralóépítészeti munkásságához kapcsolódik a Rojkó Ervinnel közösen szerkesztett *Hétvégi házak – nyaralók* című könyve, ami széleskörben elterjedt és nagy hatást gyakorolt a nyaralóépítésre.⁵² A kötetben a típustervek megépült példái mellett a korszak neves hazai építészeinek egyéni tervei és külföldi példák is helyet kaptak. Ebben az időszakban indult el a társasnyaralók építése is, ahol a tulajdonosok szövetkezetbe tömörülve, kvázi társasházként építették fel nyaralóikat. A jelenség

⁴⁷ Farkas Tibor levele Bondor József építésügyi és városfejlesztési miniszternek. 1972. április 18. Farkas Tibor hagyatéka.

⁴⁸ Javaslat a GB 27/1967. (VII.6.) határozata alapján a Balaton-környék „Központi Fejlesztési Programjának” kezdeményezésére. Farkas Tibor hagyatéka.

⁴⁹ LTK DKT/OTTT/BTI/-0491 (I).

⁵⁰ Javaslat a GB 27/1967. (VII.6.) határozata alapján a Balaton-környék „Központi Fejlesztési Programjának” kezdeményezésére. Farkas Tibor hagyatéka.

⁵¹ Schéry 1969.

⁵² Callmeyer–Rojkó 1972.

először spontán indult el, később a tervezőintézetek is bekapcsolódtak, annak érdekében, hogy megfelelő minőségű épületek születhessenek. Példaként a füredi Baricska társasüdülő telepet, a Neptun társasüdülőt, illetve a lellei Magyar Tenger Társasüdülőt érdemes kiemelni.⁵³ Ez a műfaj már kilépett a nyaralóépítés léptékéből, speciális tervezési kérdéseiből adódóan önálló problémakört képezett.

A legnagyobb nehézséget a zártkerti parcellázás okozta.⁵⁴ A termelőszövetkezeteknek gazdaságtalan volt a hegyoldalak megművelése, inkább a síkvidéki gazdálkodást preferálták, ezért a történelmi szőlőterületeken és gyümölcsösökben egyre több telket parcelláztak fel és adtak el. Ezekre csak korlátozottan lehetett volna mezőgazdasági célú építményt építeni, de a szabályokat kijátszva különböző megoldásokkal fokozatosan beépültek a hegyoldalak. Sokan csak lakókocsikat vagy kiselejtezett autóbuszokat, vasúti kocsikat vittek fel, mert az nem számított építménynek. További problémát okozott, hogy ezek a területek nem képezték a településszerkezet szerves részét, sem az úthálózat, sem az infrastruktúra nem volt megfelelően kiépítve. A telekszerzők nem kívánták folytatni a hagyományos mezőgazdasági művelést, inkább üdülési céllal vásárolták meg a földet. A művelés hiánya hamar megindította a talaj erózióját, miközben a zavaros beépítés általános esztétikai problémát jelentett a tájképi környezetre érzékeny üdülőterületen. A komplex ökológiai és tájhasználati probléma megoldásával a hetvenes évek közepétől kezdtek az építészek és a tájépítészek foglalkozni. 1976-ban a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet (VÁTI) felmérése alapján a zártkertek aránya a belterülethez viszonyítva jelentős mértékben megnőtt, az északi oldalon 32%-kal, a délin 14,5%-kal.⁵⁵ Laposa József ekkortájt megjelenő publikációjában új életformát javasolt, a tevékeny üdülést, amely összekapcsolta volna a mezőgazdasági művelést és a szabadidőt.⁵⁶ A sajátos helyzet új típustervek kidolgozását tette szükségessé: 1974-ben kiadták a *Szőlőhegyi nyaraló tervek* című kiadványt, ami speciálisan ezen építési övezetekben alkalmazható terveket tartalmazott.⁵⁷ A kiadványt már az Építésügyi Tájékoztatási Központ adta ki, amelyet 1950-ben kifejezetten a társadalom építésügyi tájékoztatására hozott létre az Építésügyi Minisztérium, később pedig feladata lett a típustervek, szerkezetek propagálása.

Összességében a korszakban az építészek és a nyaralók közti kapcsolatrendszer fokozatos felbomlását figyelhetjük meg. A közvetlen tanácsadás és kommunikáció helyett a tervezők csak a típusterveken és a publikációkon keresztül tudták szemléletformáló tevékenységüket folytatni. Bár a hetvenes években – ahogy láttuk – a nyaralótípustervek terén történtek fejlesztések, a regionális szintű építészeti szakmagyakorlás fokozatosan elvesztette azokat az intézményi formákat, amelyek révén aktív kapcsolatot tartott fenn a nyaralótársadalommal.

⁵³ Példaként lásd: Szabó 1968, 1972, 1975.

⁵⁴ Laposa 1979.

⁵⁵ Thuránszky 1976.

⁵⁶ Laposa 1979.

⁵⁷ Építésügyi Tájékoztatási Központ 1974.

AZ ÉPÍTÉSZET POZÍCIÓVESZTÉSE A NYOLCVANAS ÉVEKBEN

A nyolcvanas évek elején az egyre fokozódó ökológiai problémák kezelésére új regionális tervet kellett készíteni. A Balaton Üdülőkörzet Regionális Rendezési Tervének kidolgozásában már elsősorban tájépítésszek, területrendezők és várostervezők vettek részt, az építész szakma kiszorult a tervezésből.⁵⁸ Ez egyrészt az időközben lezajló szakmai differenciálódásból adódott, másrészt a gazdasági válságokkal sújtott időszakban a fejlesztések háttérbe szorultak, így az építészeti tervezés számára sem adódott olyan kiemelt feladat, amely a tágabb koncepciót befolyásolhatta volna. Az értékhangsúlyok átrendeződését mutatja, hogy a regionális terv már nem elsősorban a fejlesztést, hanem a rehabilitációt tűzte ki célul, és az ökológiai szempontokat helyezte előtérbe. Farkas Tibor mindazonáltal, komplex szemléletének köszönhetően, miniszteri biztosi feladatot kapott a vízminőség vizsgálatához.⁵⁹ Badacsonytomajon Plósz Sándor tájépítésszel közösen kísérleti telepet hoztak létre, és nemzetközi szintű eredményeket értek el a víz eutrofizációjának vizsgálatával.⁶⁰ A kutatásokat 1979–1983 között végezték el, és rámutattak a vízparti ökoszisztéma fontosságára a víz öntisztulásában.

Az ötvenes évek végétől lezajló változásokat mutatja, hogy míg az 1958-as Balaton-környék Regionális Terve 600 000-es nyári népességszámmal kalkulált, az 1980-as tervet már 800 000-es csúcsra kellett méretezni. Az újabb parcellázásokat a hatóságok igyekeztek korlátozni, sőt az időközben beépített területek hosszútávú rekultivációjára is kísérletet tettek. Ezt elsősorban az építési tilalmi övezetek kialakításával kísérelték meg, és az épületek amortizációjával szeretnék volna a területeket a természet számára visszanyerni. A terv azonban érdemben nem realizálódott. Ebben az időszakban a nyaraló-típustervezés is háttérbe szorult. Az évtized elején még kijött egy átfogó katalógus *Nyaraló tervek* címmel az Építésügyi Tájékoztatói Központtól, amelyben az 1965-ös és az 1968-as

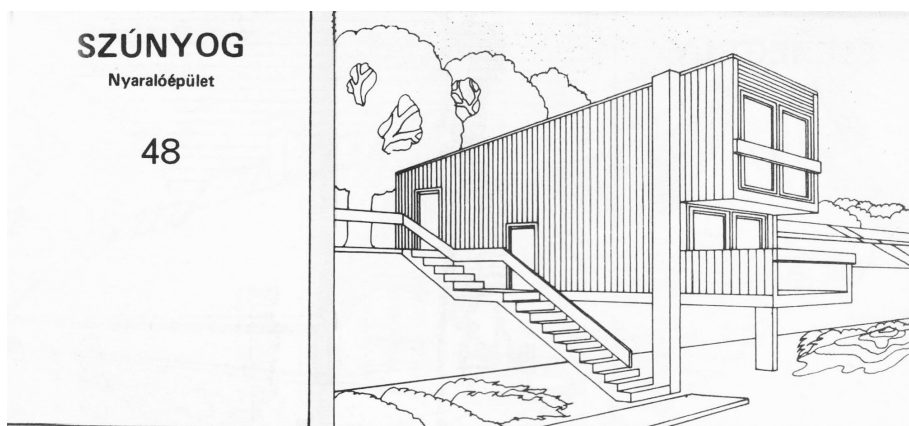
5. kép. *Átdolgozott nyaralóterv-katalógus a hatvanas–hetvenes évek típusterveivel*

Forrás: Építésügyi Tájékoztatói Központ 1980: címlap.

⁵⁸ LTK 2281/99/1. A Balaton Üdülőkörzet Regionális Rendezési Terve.

⁵⁹ Ábrahám Kálmán 14Sz. 3/F/34-1/1979. levele Farkas Tibor részére. 1979. szeptember 27. Farkas Tibor hagyatéka.

⁶⁰ LTK DKT/ÓTTT/BTI/-2281.

Hasznos alapterület:

Felső szint:

1. közlekedő, lépcső	1,60x2,44	3,90
2. konyhafülke	1,50x1,34	2,01
3. nappali	5,30x3,00	15,90
4. járható szekrény	0,88x1,34	1,27
5. háló	3,00x2,00	6,00
		6,00

Kiegészítő terület:

Alsó szint:

9. erkély	1,90x3,12	5,93 m ²
-----------	-----------	---------------------

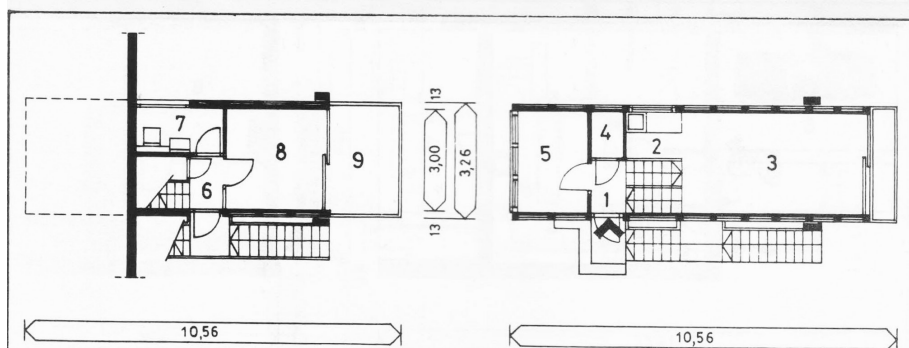
Felső szintű hasznos alapterület összesen: 29,08 m²

Alsó szint:

6. közlekedő	1,60x0,88	1,41
7. fürdő	2,40x1,34	3,22
8. háló	2,94x3,00	8,82
		8,82

Alsó szintű hasznos alapterület összesen: 13,45 m²

Hasznos alapterület összesen: 42,53 m²

6. kép. Szúnyog típusú nyaraló

Forrás: Építésügyi Tájékoztatói Központ 1980: 66.

sorozatból kiválogatott tervek mellett az időközben kidolgozott *Szőlőhegyi nyaralók* című kiadvány tervei is szerepeltek.⁶¹

Később már csak az olyan országos vállalatok készítettek egy-egy speciális sorozatot, mint amilyen az ERDÉRT faipari vállalat, amely hétvégi faházak sorozatát dolgozta ki, és szerte az országban telepítette is az épületeket. Ezek a termékek azonban már nem az építész szakma összefogásából és kollektív tervezői készségéből alakultak ki. A regionális építészeti intézmények eltűnésével a helyi társadalommal és nyaralóközösségekkel kialakult kapcsolatok is megszakadtak. Ebben az időszakban már a szakajtóban és a közéleti írásokban sem jelentek meg olyan szemléletformáló publikációk, amelyek az építetők orientációját szolgálták volna.

Az építészek önszerveződése a hatvanas évekbeli patronáló mozgalomhoz hasonlóan ismét napirendre került. A MÉSz 1980-ban meghirdette az „Építészek a Balatonért!” programot, amelynek keretében településenként kisebb szakmai csoportok jöttek volna létre az építészetén túl a szakági tervezési ágakat is képviselve. A mozgalom vezetésére Farkas Tibort kérték fel, aki összeállított egy javaslattervezetet és kezdeményezte az érdekeltek tanácskozását, de végül a hálózat nem valósult meg.⁶² Farkas diagnózisa szerint a regionális vízió elakadása elsősorban a helyi érdekellentétekből fakadt, ezért javasolta egy helyi szinteket is elérő, de regionálisan összefogott hálózat kialakítását. A kezdeményezés hasonló lett volna a korábbi patronáló mozgalomhoz, de működtetéséhez nem állt rendelkezésre megfelelő infrastrukturális, anyagi és személyi háttér. Mindez az építészet pozícióinak átrendeződését is megmutatja: kiszorult a regionális szintű koncepcióalkotásból és területrendezésből, miközben nem rendelkezett sem helyi, sem országos szinten megfelelő érdekérvényesítő képességgel ahhoz, hogy egy közéletben is tematizált problémára, a Balaton-parti települések építészeti problémáira átfogó megoldást alakíthasson ki.

* * *

Az 1950-es évek vége és az 1980-as évek között az építészek pozíciójának átrendeződését láthatjuk, ami a nyaralókkal, építetőkkel fenntartott kapcsolataik, kommunikációs felületeik átalakulására is rávilágít. Míg a hatvanas években egészen közvetlen kapcsolattartási formák alakultak ki mind az intézményesült, formális pozíciókban, mind az informális, önkéntes patronáló mozgalmakban, addig a hetvenes–nyolcvanas évekre ezek az érintkezési felületek eltűntek. Ennek egyik oka az építkezések egyre nagyobb száma, de fontos szerepet játszott benne a fejlesztéspolitikai háttér átalakulása is. Az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmus fellazította az építésügyi eljárást és megszüntette a regionális kontrollt, ezt követően pedig nem állt rendelkezésre olyan pozíció, amely a Balaton-régiót átfogóan szemlélve kezelte volna a nyaralóépítés problémáját.

⁶¹ Építésügyi Tájékoztatói Központ 1980.

⁶² Kruppa István MÉSz-titkár levele Farkas Tibor részére. 1980. október 3. Farkas Tibor hagyatéka.

A balatoni nyaralóépítés a helyi települési szinten túl általános regionális problémaként jelentkezett, amelyre az építészet regionális szintű pozíciói révén adott érdemi válaszokat. A hatvanas évek közepétől más üdülőterületeken is elindultak az építkezések, így a nyaralók problémája már országos szintű tipizálási kérdésként jelentkezett. Az első típustervsorozat még a balatoni karakter kialakítását tűzte ki célul és a rekreáció balatoni stílusát kereste, később azonban ez a regionális jelleg feloldódott, és már általános üdülőhelyi jelleg keretében fogalmazták meg az épületeket. A típustervsorozatban az absztrakt modern formálás mellett a hagyományos, archetipikus épületformák és természetes anyaghasználatok is megjelentek, ebből adódóan a katalógusok kínálata rendkívül heterogén volt. A tervek célja kettős volt, egyrészt az egyedi épületek szerkezeti-esztétikai színvonalának javítása, másrészt az egymás mellé kerülő épületek települési összképének a rendezése. A típustervek azonban csak az egyedi problémára kínáltak megoldást, ugyanakkor nem tudták maradéktalanul kiszolgálni az építetők igényeit sem, szükség volt adaptálásukra és az engedélyezés során a személyes tanácsadásra, főépítési koordinációra is. Az intézményi modelleket áttekintve a rendszerszintű működésen túl a személyes hatókörök és kommunikációs eszközök fontossága rajzolódik ki az építetőkkel kialakított kapcsolatrendszerben. A főépítészség működése során a helyi és a regionális szint összehangolására tettek kísérletet, az intézmény megszüntetését követően azonban már nem volt megfelelő szerv ennek a kapcsolatrendszernek az átvételére. A regionális szintű koncepciót képviselő építészek és a nyaralóépítetők közti közvetlen kapcsolat megszakadt, ezt követően – bár történtek kísérletek a nyaralóépítkezések elvi formálására – már csak a szabályozás, típustervezés, ismeretterjesztés közvetett eszközeivel alakíthatták a táj összképét.

FORRÁSOK

Balatoni Regionális Történeti Kutatóintézet Könyvtár (BRTKK)

A Balatoni Intéző Bizottság Kirendeltségének iratanyaga, d. n.

Az ÉM Balatoni Területi Főépítészség iratanyaga (iktatlan), d. n.

Lechner Tudásközpont (LTK)

0491/k; DKT/OTTT/BTI/-0491 (I). Balaton-környék Regionális Terv felülvizsgálata I. In: Balaton-környék Regionális Terv felülvizsgálata. (I. kötet) VÁTI, 1975.

0491/k; DKT/OTTT/BTI/-0491 (II). A Balaton-környék Regionális Tervének ismertetése. In: Balaton-környék Regionális Terv felülvizsgálata. (II. kötet) VÁTI, 1975.

0491/k; DKT/OTTT/BTI/-0491 (III). A Balatoni Központi Fejlesztési Program ismertetése. In: Balaton-környék Regionális Terv felülvizsgálata (III. kötet). VÁTI, 1975.

2281/91/3.; DKT/OTTT/BTI/-2281. A Balaton eutrofizálódás elleni védelme.

- Farkas Tibor, Balaton-környéki főépítész, a Balatonfejlesztési Tárcaközi Bizottság titkáranak a hagyatéka. (A család magántulajdona, a kutatás keretében a szerző által feldolgozva.)
- Interjú Callmeyer Ferencel. Készítette Wettstein Domonkos, Telki, 2015. szeptember 5. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú Csorba Zoltánnal. Készítette Wettstein Domonkos, Budapest, 2015. szeptember 2. (A szerző tulajdonában.)
- Mészáros Ábel beszélgetése Dragonits Tamással a *Fehér köpeny és rajzasztal* című beszélgetéssorozat keretében a Lechner Tudásközpontban. Budapest, 2016. november 30.
- Bánszky Zoltán – Egressy Imre (szerk.) 1962: *Nyarlalépités a Balaton-parton*. ÉM Dokumentációs Iroda, Budapest.
- Bérczes István – Farkas Tibor – Kisléghy Nagy István – Polónyi Károly 1960: Beszámoló a Balatonkörnyék fejlesztéséről. *Magyar Építőművészet* (9.) 6. 15–26.
- B. J. 1963: A balatoni nyaraló- és szálloda-építkezésekről tárgyaltak a siófoki kislakás-anakéton. *Magyar Nemzet* 1963. június 30. 5.
- Callmeyer Ferenc 1960: A hétvégi ház pályázat. *Magyar Építőművészet* (9.) 1. 23–29.
- Callmeyer Ferenc 1965: Hétvégi házak, nyaralók. *Magyar Építőművészet* (14.) 6. 32–37.
- Callmeyer Ferenc – Rojók Ervin 1972: *Hétvégi házak – nyaralók*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Carter, Ella 1937 (ed.): *Seaside Houses and Bungalows*. Country Life, London.
- ÉM Típustervező Intézet 1965: *Hétvégi házak, nyaraló épületek*. É.M. Építésügyi Dokumentációs Iroda, Budapest.
- Építésügyi Tájékoztatói Központ 1974: *Szőlőhegyi nyaraló tervek*. Építésügyi Tájékoztatói Központ, Budapest.
- Építésügyi Tájékoztatói Központ 1980: *Nyaraló tervek*. Budapest.
- Farkas Tibor – Csorba Zoltán 1963: A Balatonkörnyék építési rendje. *Magyar Építőművészet* (12.) 5. 58–59.
- Farkas Tibor – Polónyi Károly – Bérczes István 1957: Beszámoló a Balatonkörnyéki munkákról. *Magyar Építőművészet* (6.) 3–4. 112.
- Farkas Tibor – Balla Tibor – Bottyán Géza – Szappanos Géza – Csorba Zoltán 1967: *Főépítési beszámoló a Balatonkörnyék és Dunakanyar területéről*. ÉM Balatoni és Dunakanyari Területi Főépítészsége. Kézirat, Budapest, 1967. március. (Farkas Tibor hagyatékában.)
- Kaspar, Karl 1967: *International Vacation Houses*. Niggli, Teufeln.
- Laposa József 1979: Zártkertek a Balaton körül. *Területrendezés* (8.) 2. 86–95.
- Schéry Gábor 1969: Nyarlalépitőtervek tervpályázata, 1968. *Magyar Építőművészet* (17.) 4. 2–6.
- Szabó Iván 1968: Baricska társas üdülőtelep, Balatonfüred. *Magyar Építőművészet* (17.) 4. 14–15.
- Szabó Iván 1972: Neptun társasüdülő. *Magyar Építőművészet* (21.) 3. 23.
- Szabó Iván 1975: Társasüdülők és társasüdülő telepekről – a tervezési gyakorlat kapcsán. *Városépítés* (12.) 4. 27–29.

- Thuránszky Miklósné 1976: A Balaton üdülési-idegenforgalmi régió területi problémái. *Városépítés* (13.) 3. 20–22.
- Z. L. 1964: Összhangban a természettel. Beszélgetés a Balaton főépítészével. *Magyar Nemzet* 1964. augusztus 20. 9.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Németh Szandra 2016: A Balaton mindenkié? A szocialista időszakbeli nyaralóépítések egyéni motivációinak vizsgálata. *Korall* (17.) 64. 137–156.
- Polónyi Károly 2000: *Építész-településtervező a perifériákon. Polónyi Károly retrospektív naplója*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Schleicher Vera 2018: *Kultúrfürdő. Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1821–1960 között*. L'Harmattan, Budapest.
- Simon Mariann 2016: *Újrakezdések / Restarts. Magyar építészet 1956–1969 és 1990–2010 között. Kritikai írások / Hungarian Architecture 1956–1969 and 1990–2010. Essays*. Terc, Budapest.
- Törő Balázs 2021: Befogadott turizmus? Formálódó terek, közelítő felek Balatonakali nyaralókultúrájának korai időszakában. *Korall* (22.) 84. 55–80.
- Wettstein Domonkos 2016: A Balaton régió mint kísérleti territórium. Az építészeti pozíciói az üdülőtérületi regionális tervezés kialakulásában Magyarországon. *Építés-Építészettudomány* (44.) 1–2. 129–177. DOI: 10.1556/096.2016.44.1-2.7.
- Wettstein Domonkos 2017: Regionális törekvések a Balaton-parti üdülőtérületek építéstörténetében a két világháború között. *Építés-Építészettudomány* (45.) 1–2. 139–171. DOI: 10.1556/096.2017.45.1-2.3.
- Wettstein Domonkos 2018a: *Regionális stratégiaalkotás a Balaton-part rekreációs célú építészetében (1929-1979)*. (PhD-disszertáció.) Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Csonka Pál Doktori Iskola, Budapest.
- Wettstein Domonkos 2018b: A „nagy számok” apró építészete. A magánépítkezések problémái a hatvanas évek Balaton-partján. *Comitatus* (28.) 226. 37–46.
- Wettstein Domonkos 2020: A Balaton-parti nyaralók építészete a rekreáció 20. századi életformáinak tükrében. *Építés-Építészettudomány* (48.) 1–2. 49–74. DOI: 10.1556/096.2020.002.